

Nauczanie pierwszej pomocy przedmedycznej na etapie edukacji wczesnoszkolnej

ANNA SZKOLAK-STĘPIEŃ*

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

We współczesnym świecie powszechne posiadanie umiejętności udzielania pierwszej pomocy przedmedycznej jest niezwykle istotne. Bowiem każdy z nas – dorosły, ale i dziecko – może stać się świadkiem wypadku lub nagłego zachorowania, które będzie stanowiło zagrożenie dla zdrowia lub życia osoby poszkodowanej. Dlatego jak najwcześniej należy podjąć pracę dydaktyczno-wychowawczą mającą na celu wyposażenie uczniów w elementarne podstawy wiedzy o zachowaniu się w sytuacjach zagrożenia zdrowia i życia oraz umiejętność udzielania pierwszej pomocy w nagłych wypadkach.

SŁOWA KLUCZOWE: pierwsza pomoc przedmedyczna, edukacja wczesnoszkolna, nauczyciel wczesnej edukacji

Teaching first aid at the early childhood education stage

In the modern world, it is extremely important to have pre-medical first aid skills. Because each of us – an adult, but also a child, can become a witness of an accident or sudden illness, which will pose a threat to the health or life of the injured person. Therefore, as early as possible, teaching and educational work should be undertaken to provide students with an elementary basis of knowledge about behavior in health and life threatening situations and the ability to provide first aid in an emergency.

KEYWORDS: first premedical help, early school education, early childhood education teacher

Wstęp

W Polsce udzielnie pierwszej pomocy przedmedycznej jest obowiązkowe. Dotyczy wszystkich, którzy mogą bez narażania siebie i innych na niebezpieczeństwo udzielić pomocy osobom znajdującym się w stanie zagrożenia zdrowia lub życia. Powinność ta jest regulowana przez Kodeks karny, z którego wynika, że osoba, która zaniechała tych czynności, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3 (Ustawa z dnia 6 czerwca 1997). Stawia to społeczeństwo w sytuacji ogólnopojmowanej odpowiedzialności za drugiego człowieka już od najmłodszych lat.

Edukacja zdrowotna na etapie edukacji wczesnoszkolnej

„Edukacja zdrowotna jest procesem dydaktyczno-wychowawczym, w którym uczniowie uczą się, jak żyć, aby: zachować i doskonalić zdrowie własne i innych ludzi oraz tworzyć środowisko sprzyjające zdrowiu, a w przypadku choroby lub niepełnosprawności aktywnie uczestniczyć w jej leczeniu, radzić sobie i zmniejszać jej negatywne skutki” (*Edukacja zdrowotna*, 2013). Miarą efektywności edukacji zdrowotnej jest gotowość uczniów do zastosowania nabytej wiedzy i umiejętności w różnych nowych sytuacjach, pojawiających się w codziennym życiu teraz i w przyszłości. Przez wiele lat treści edukacji zdrowotnej dotyczyły głównie zagadnień: zdrowia fizycznego – higieny, pielęgnacji ciała, zapobiegania urazom i chorobom somatycznym. Obecnie koncepcja wszechstronnej edukacji zdrowotnej dzieci zakłada: uwzględnienie holistycznego podejścia do zdrowia (wszystkich jego aspektów) i czynników warunkujących zdrowie. Zatem edukacja zdrowotna to nie tylko przekazywanie wiedzy o tym, co jest korzystne lub szkodliwe dla zdrowia, lecz również rozwijanie umiejętności, a także nawyków, które pomogą skutecznie wykorzystywać tę

wiedzę. Należy więc stworzyć dzieciom sposobność do kształtowania postaw i wartości, które ułatwiają im dokonywanie wyborów mających znaczenie dla ich obecnego i przyszłego życia i zdrowia (Budziszewska i Musiał, 2019).

Pojęcie „edukacja zdrowotna” jest odpowiednikiem określenia z języka angielskiego *health education* – tzn. edukacja prozdrowotna, lub *education for health* – tzn. edukacja do zdrowia (ku zdrowiu). Według Edyty Charońskiej edukacja zdrowotna to „całokształt działań zmierzających do kształtowania zachowań zdrowotnych ludzi, by mogli prowadzić zdrowy styl życia i przyczynić się do umacniania zdrowia oraz rozwijać kompetencje skutecznego wpływania na zdrowie własne i społeczności, w której żyją” (Charońska, 1997, s. 78). Natomiast Barbara Woynarowska określa edukację zdrowotną jako „całozyciowy proces uczenia się ludzi, jak żyć, aby: zachować i doskonalić zdrowie własne i innych, w przypadku wystąpienia choroby lub niepełnosprawności aktywnie uczestniczyć w jej leczeniu, radzić sobie i zmniejszać jej negatywne skutki” (Woynarowska, 2008, s. 103).

Edukacja zdrowotna stanowi jedno z fundamentalnych praw każdego dziecka (m.in. Konwencja o prawach dziecka; Karta Ottawska Promocji Zdrowia). Ministerstwo Edukacji Narodowej wyróżnia edukację zdrowotną jako jeden z elementów kształceniowych realizowanych w placówkach oświatowych i określa ją jako proces dydaktyczno-wychowawczy, w którym uczniowie uczą się, jak żyć, aby: zachować i doskonalić zdrowie własne i innych ludzi oraz tworzyć środowisko sprzyjające zdrowiu, a w przypadku choroby lub niepełnosprawności aktywnie uczestniczyć w jej leczeniu, radzić sobie i zmniejszać jej negatywne skutki. Założono, że celem edukacji zdrowotnej dzieci jest m.in. udzielanie im pomocy w: poznawaniu siebie; obserwacji przebiegu swojego rozwoju; identyfikowaniu i rozwiązywaniu problemów zdrowotnych; zrozumieniu, czym jest zdrowie, od czego zależy, dlaczego i jak należy o nie dbać; rozwijaniu poczucia odpowiedzialności za zdrowie własne i innych ludzi; wzmacnianiu poczucia własnej wartości

i wiary w swoje możliwości; rozwijaniu umiejętności osobistych i społecznych sprzyjających dobremu samopoczuciu i pozytywnej adaptacji do zadań i wyzwań codziennego życia; przygotowaniu się do uczestnictwa w działaniach na rzecz zdrowia i tworzenia zdrowego środowiska życia (*Edukacja zdrowotna*, 2013). Tworzy się zatem silny związek między edukacją zdrowotną a edukacją obywatelską.

Dorota Lizak zwraca uwagę na fakt, że edukacja zdrowotna towarzyszy człowiekowi na każdym etapie egzystencji. W pierwszych latach życia szczególnie istotnymi twórcami postaw są rodzice i nauczyciele, którzy przez bycie wzorem do naśladowania, interakcje czy też działania wychowawcze kształtują odpowiednie zachowania zdrowotne (Lizak, 2014).

Istota tego procesu jest również wyodrębniona w preambule *Podstawy programowej wychowania przedszkolnego kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej z komentarzem*: „Ważną rolę w kształceniu i wychowaniu uczniów w szkole podstawowej odgrywa edukacja zdrowotna. Zadaniem szkoły jest kształtowanie postaw prozdrowotnych uczniów, w tym wdrożenie ich do zachowań higienicznych, bezpiecznych dla zdrowia własnego i innych osób, a ponadto ugruntowanie wiedzy z zakresu prawidłowego odżywiania się, korzyści płynących z aktywności fizycznej, a także stosowania profilaktyki” (*Podstawa programowa dla wychowania przedszkolnego i kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej z komentarzem*, 2017, s. 17).

Do zadań szkoły w zakresie edukacji wczesnoszkolnej należy m.in. taki sposób organizacji zajęć, aby były one odpowiednio dobrane do potrzeb i możliwości psychofizycznych dzieci oraz sprzyjały utrzymaniu wszelakich form zdrowia psychicznego, fizycznego oraz społecznego. Ogólne wymagania, czyli cele, które powinien osiągnąć uczeń w procesie kształcenia i wychowania, zostały ujęte w cztery zakresy, z których jeden prezentuje obszar fizyczny, najbardziej powiązany ze zdrowiem i bezpieczeństwem. Zatem w zakresie fizycznego obszaru rozwoju uczeń osiąga: 1) sprawności motoryczne i sensoryczne tworzące umiejętność skutecznego działania

i komunikacji; 2) świadomość zdrowotną w zakresie higieny, pielęgnacji ciała, odżywiania się i trybu życia; 3) umiejętność wykorzystania własnej aktywności ruchowej w różnych sferach działalności człowieka: zdrowotnej, sportowej, obronnej, rekreacyjnej i artystycznej; 4) umiejętność respektowania przepisów gier, zabaw zespołowych i przepisów poruszania się w miejscach publicznych; 5) umiejętność organizacji bezpiecznych zabaw i gier ruchowych (tamże, s. 22).

Natomiast w treściach nauczania kształcenie zdrowotne zostało przyporządkowane do edukacji przyrodniczej, a dokładnie do podpunktów dotyczących osiągnięć dzieci w zakresie funkcji życiowych człowieka, ochrony zdrowia, bezpieczeństwa i odpoczynku. W tym obszarze uczeń: „1) przedstawia charakterystykę wybranych zajęć i zawodów ludzi znanych z miejsca zamieszkania oraz zawodów użyteczności publicznej: nauczyciel, żołnierz, policjant, strażak, lekarz, pielęgniarz czy leśnik, a ponadto rozumie istotę pracy w służbach mundurowych i medycznych; 2) posługuje się numerami telefonów alarmowych, formułuje komunikat – wezwanie o pomoc: Policji, Pogotowia Ratunkowego, Straży Pożarnej; 3) posługuje się danymi osobowymi w kontakcie ze służbami mundurowymi i medycznymi, w sytuacji zagrożenia zdrowia i życia; 4) dba o higienę oraz estetykę własną i otoczenia; 5) reaguje stosownym zachowaniem w sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa, zdrowia jego lub innej osoby; 6) wymienia wartości odżywcze produktów żywnościowych; ma świadomość znaczenia odpowiedniej diety dla utrzymania zdrowia, ogranicza spożywanie posiłków o niskich wartościach odżywczych i niezdrowych, zachowuje umiar w spożywaniu produktów słodzonych, zna konsekwencje zjadania ich w nadmiarze; 7) przygotowuje posiłki służące utrzymaniu zdrowia; 8) ubiera się odpowiednio do stanu pogody, poszukuje informacji na temat pogody, wykorzystując np. Internet; 9) rozróżnia podstawowe znaki drogowe, stosuje przepisy bezpieczeństwa w ruchu drogowym i miejscach publicznych; przestrzega zasad zachowania się w środkach publicznego

transportu zbiorowego; 10) stosuje się do zasad bezpieczeństwa w szkole, odnajduje drogę ewakuacyjną, rozpoznaje znaki i symbole informujące o różnych rodzajach niebezpieczeństw oraz zachowuje się zgodnie z informacją w nich zawartą; stosuje zasady bezpiecznej zabawy w różnych warunkach i porach roku; 11) ma świadomość istnienia zagrożeń ze środowiska naturalnego, np. nagła zmiana pogody, huragan, ulewne deszcze, burza, susza oraz ich następstwa: powódź, pożar, piorun; określa odpowiednie sposoby zachowania się człowieka w takich sytuacjach; 12) ma świadomość obecności nieprawdziwych informacji, np. w przestrzeni wirtualnej, publicznej; sprawdza informacje, zadając pytania nauczycielowi, rodzicom, policjantowi; 13) stosuje zasady bezpieczeństwa podczas korzystania z urządzeń cyfrowych, rozumie i respektuje ograniczenia związane z czasem pracy z takimi urządzeniami, oraz stosuje zasady netykiety; 14) ma świadomość, iż nieodpowiedzialne korzystanie z technologii ma wpływ na utratę zdrowia człowieka; 15) ma świadomość pozytywnego znaczenia technologii w życiu człowieka” (tamże s. 29–30).

Pierwsza pomoc przedmedyczna wyraża się tu głównie w zapoznaniu dzieci z charakterystyką i istotą pracy w służbach medycznych i mundurowych. Podkreślony został priorytet znajomości przez uczniów numerów alarmowych i sposobu, w jaki powinna zostać przeprowadzona rozmowa z dyspozytorem.

Pierwsza pomoc przedmedyczna w kl. I–III szkoły podstawowej (w aktach prawnych)

Definicja pierwszej pomocy przedmedycznej, która pojawia się w ustawie o państwowym ratownictwie medycznym, określa ją jako „zespół czynności podejmowanych w celu ratowania osoby w stanie nagłego zagrożenia zdrowotnego wykonywanych przez osobę znajdującą się

w miejscu zdarzenia, w tym również z wykorzystaniem wyrobów medycznych" (*Ustawa z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym*, art. 3, ust. 7).

Nauczyciele wczesnej edukacji mają możliwość wyboru treści i metod, które zastosują w zakresie nauczania udzielania pierwszej pomocy przedmedycznej. Jedynym ograniczeniem, a raczej wskazówką do odbywania tego typu praktyk jest Ustawa o Państwowym Ratownictwie Medycznym, która w roku 2006 zmieniła nastawienie społeczeństwa oświatowego i medycznego oraz podkreśliła rangę powszechnego kształcenia w zakresie podstawowych działań medycznych. Zgodnie z tym aktem prawnym zajęcia edukacyjne z zakresu udzielania pierwszej pomocy przedmedycznej muszą być realizowane z udziałem lekarza systemu, pielęgniarki systemu lub ratowników medycznych (tamże, art. 8, ust. 2). Mogą być one prowadzone również przez nauczycieli, jednak są oni zobowiązani do posiadania odpowiedniego przygotowania teoretycznego i praktycznego, które określa rozporządzenie (tamże, art. 8, ust. 4). Akt prawny, o którym mowa, to Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 26 sierpnia 2009 r. w sprawie przygotowania nauczycieli do prowadzenia zajęć edukacyjnych w zakresie udzielania pierwszej pomocy. Formuluje on nie tylko niezbędny zakres wiedzy i umiejętności do opanowania, ale też tryb, w jakim nabierają one mocy prawnej (*Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 26 sierpnia 2009 r. ...*, art. 1). Każdy nauczyciel może, a nawet powinien przystąpić do tego typu szkolenia, a jego ukończenie potwierdza zaświadczenie i jest ono ważne przez 5 lat od daty jego wystawienia (tamże, art. 11, ust. 2).

W tworzeniu zasad udzielania pierwszej pomocy duży udział ma również Europejska Rada Resuscytacji. Co 5 lat ogłasza ona nowe wytyczne resuscytacji krążeniowo-oddechowej, które mimo iż nie zawierają diametralnych zmian, za każdym razem zostają udoskonalone i oparte na nowych badaniach. Aktualne wytyczne pochodzą z 2021 r. i to właśnie w nich pojawił się nowy rozdział poświęcony zagadnieniom z pierwszej

pomocy. Po raz pierwszy opisano w nim przypadki wychodzące poza ramy pomocy osobie nieprzytomnej i w sytuacji zatrzymania krążenia. Ważne miejsce zajęła też część dotycząca edukacji. Zwrócono uwagę na wdrażanie licznych programów edukacyjnych, kampanii i szkoleń formalnych zalecanych w celu poprawy prewencji, rozpoznawania i postępowania w urazach i zachorowaniach (*Wytyczne resuscytacji*, 2021).

I tak np. Marian Stebelski podjął się opracowania metodycznego nauczania pierwszej pomocy przedmedycznej dla nauczycieli wczesnej edukacji. W jego skład wchodzi programy *Pierwsza pomoc. Mały ratownik dla klas I–III szkoły podstawowej w Rychnowach* (Stebelski, bdw.) i *Mały ratowniczek. Podręcznik pierwszej pomocy dla klas I–III szkoły podstawowej* (Stebelski, 2000):

Według M. Stebelskiego celem wprowadzenia edukacji ratowniczej jest zapobieganie i minimalizowanie skutków zagrożeń oraz wyposażenie uczniów w wiedzę z zakresu udzielania pierwszej pomocy. Zadaniem programu jest uświadomienie dzieciom grożących niebezpieczeństw, uwrażliwienie ich na dbałość o swoje zdrowie. Program poświęcony jest tematyce zapobiegania wypadkom oraz sposobowi prawidłowego zachowania się w miejscach wypadku. Dzieci mają nie tylko poznać zasady zachowania bezpieczeństwa w domu, szkole i w innych środowiskach społecznych, ale również wdrożyć odpowiednie postępowanie w sytuacji zagrożenia życia, wypadku czy katastrofy oraz nabyć praktyczne umiejętności udzielania pierwszej pomocy poszkodowanym w realnych wydarzeniach. Realizacja tego programu umożliwi kształcenie u dzieci bezpiecznych zachowań, nabycie umiejętności zachowania w sytuacji zagrożenia życia i zdrowia oraz nabycie rzeczywistych, praktycznych umiejętności udzielania pierwszej pomocy poszkodowanym w realnych wydarzeniach (Stebelski, bdw.).

Najbardziej rozpowszechnionym programem związanym z pierwszą pomocą jest Program Edukacyjny „Ratujemy i Uczmy Ratować” realizowany przez Fundację Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy (WOŚP)

zainicjowany przez Jurka Owsiaka. Do tej pory przeszkolił on 28 858 nauczycieli pracujących w klasach I–III z 12 337 szkół podstawowych, co stanowi 91% szkół podstawowych w Polsce. WOŚP urzeczywistnia założenia programu nieprzerwalnie od kwietnia 2006 r., kładąc nacisk na praktykę, dając dowód pewności swoich działań, ale też chęci dalszego doskonalenia się. Poznanie zasad pierwszej pomocy to nie wszystko – na podjęcie działań ratujących życie przez świadków zdarzenia ogromny wpływ ma również ich postawa, pewność co do swoich umiejętności, a także obawy, które często im towarzyszą. Program RUR polega na wprowadzeniu zajęć z podstawowych czynności ratujących życie powszechnie już w pierwszych klasach szkoły podstawowej. Dzieci oswajają się z tak ważnymi zagadnieniami, kształtowane są właściwe nawyki – pierwsza pomoc staje się dla nich czymś naturalnym. Wszystkie szkoły, które dobrowolnie zgłosiły się do programu, otrzymały fantomy, których tak brakowało w poprzednich latach nauki. Współpraca ta ma charakter ciągły przez bezpłatne przekazywanie podręczników, filmów i innych materiałów dydaktycznych (Fundacja WOŚP, bdw.).

Również w siedzibach pogotowia ratunkowego można znaleźć liczne kursy dla nauczycieli i uczniów. Krakowskie Pogotowie Ratunkowe od 1994 r. prowadzi Szkołę Ratownictwa Medycznego, w której zajęcia prowadzą czynni z zawodzie ratownicy medyczni i pielęgniarki systemu. Projekt *Mali Ratownicy* zainicjowany właśnie przez pracowników tego pogotowia przeszkolił już ponad tysiąc dzieci z krakowskich przedszkoli i szkół podstawowych. Zaletą tych zajęć niewątpliwie jest możliwość wzięcia udziału w zwiedzaniu siedziby stacji pogotowia, zobaczenia z bliska dyspozytorni medycznej oraz karetek. Szkoła ta ma też dobrze przygotowane zaplecze dydaktyczne, w którego skład wchodzi nie tylko sale wykładowo-ćwiczeniowe, ale też manekiny i profesjonalny sprzęt, m.in. Automatyczny Defibrylator Zewnętrzny (AED – ćwiczeniowe) (Krakowskie Pogotowie Ratunkowe, bdw.).

W wielu placówkach oświatowych, przedszkolach i szkołach w okresie przedwakacyjnym realizowane są akcje *Bezpieczne wakacje*. Miałam przyjemność pełnić funkcję koordynatora merytoryczno-dydaktycznego takiego wydarzenia z ramienia Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie – *Przedszkolak bezpieczny na wakacjach* 13 czerwca 2017 r. w Integracyjnym Przedszkolu Samorządowym nr 27 w Kielcach. W ramach przedsięwzięcia „odbyło się szkolenie dla dzieci z zakresu udzielania pierwszej pomocy przedmedycznej, przeprowadzone przez nauczycielkę wczesnej edukacji mgr Monikę Janiszewską ze Szkoły Podstawowej nr 58 w Krakowie. Przedsięwzięcie zostało zorganizowane przy współdziałaniu przedstawiciela I Komisariatu Policji w Kielcach sierż. szt. Marcina Wzorka, który przybliżył dzieciom zasady bezpiecznego zachowania podczas letniego wypoczynku. Przedstawił zasady bezpiecznego poruszania się na drodze, właściwego przechodzenia przez jezdnię, rozważnego korzystania z kąpielisk oraz postawę ograniczonego zaufania w stosunku do obcych osób. Dzieci dowiedziały się, że należy bezwzględnie zapinać pasy bezpieczeństwa, podróżować w samochodzie w dostosowanym foteliku oraz jak się mają zachować, kiedy zaatakuje je pies” (Szkolak-Stępień, 2017, s. 241).

Możliwości szkolenia najmłodszych w zakresie pierwszej pomocy dają też szkoły wyższe, np. Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, który realizuje autorski program Andrzeja Ziarki *Dziecko ratownikiem*. Jest on adresowany do dzieci w wieku 5–7 lat uczęszczających do krakowskich i okolicznych przedszkoli i szkół podstawowych. W roku akademickim 2015/2016 przeszkolonych zostało ok. 350 uczniów, którzy mieli szansę na udział w pięciu spotkaniach o charakterze ćwiczeniowym i jednym podsumowującym. Program składa się z tematów obejmujących zapoznanie z numerami alarmowymi, zapewnienie bezpieczeństwa sobie i poszkodowanemu, zastosowanie pozycji bezpiecznej, podstawy resuscytacji krążeniowo-oddechowej oraz zachowanie w przypadku krwawień

i krwotoków. W swoim projekcie A. Ziarko wykorzystuje dwa rodzaje aktywności: zabawy tematyczne i tropiące (Ziarko, 2016). Posługując się wskazówkami Bożeny Muchackiej, stosuje techniki, w których dzieci korzystały z własnych doświadczeń, im bardziej różnorodnych tym lepiej, a angażując różne sfery życia, m.in. fizyczną i społeczną, mogły nauczyć się odczytywania oznak pogorszenia się stanu zdrowia i dopasować do nich specjalne zachowania (Muchacka, 2000, s. 123). Na zakończenie i podsumowanie pięcioletnich zajęć z zakresu edukacji ratowniczej przewidziana jest zabawa tematyczno-tropiąca *Zdobądź skarb piratów*. Pełni ona funkcję ewaluacyjną. Na jej podstawie można było zaobserwować, że po zakończeniu zajęć 96% dzieci zna numery alarmowe i potrafi wskazać służby, które należy wezwać w chwili wystąpienia zagrożenia zdrowia lub życia, 70% potrafi prawidłowo zastosować pozycję bezpieczną, prezentując ją na swoim rówieśniku, a 15% dzieci robi to z małymi podpowiedziami ze strony opiekuna. Ponadto 80% podopiecznych prawidłowo lokalizuje miejsce uciśnięć klatki piersiowej i zna sekwencję uciśnięć do wdechów podczas wykonywania resuscytacji krążeniowo-oddechowej (RKO). 88% uczniów zna zasady postępowania w przypadku krwawień z nosa i podstawowych urazów ciągłości tkanek (Ziarko, 2016).

Zakończenie

W obliczu wyzwań współczesnego świata można zauważyć, że zainteresowanie tematem pierwszej pomocy przedmedycznej stale rośnie. Społeczeństwo coraz częściej zdaje sobie sprawę z powagi sytuacji, w jakiej każdy z nas może się znaleźć. Żadne nowoczesne technologie oraz wiedza i umiejętności lekarzy, ratowników medycznych i pielęgniarek nie pomogą, jeżeli ktoś nie rozpocznie i nie uruchomi **łańcucha przeżycia**. Dlatego tak ważna jest nauka podstawowych czynności ratunkowych już

od najmłodszych lat. Dzieci w młodszym wieku szkolnym są pełne zapału i zaangażowania do takiego rodzaju zajęć. Jedynie należy przeprowadzić je w odpowiedni sposób, dostosowany do możliwości psychofizycznych dziecka. Istotna jest też systematyczność pracy i stałe powtarzanie działań i zasad udzielania pierwszej pomocy przedmedycznej, które doprowadzą do ukształtowania prawidłowych nawyków u dzieci.

Bibliografia

- Budziszewska, G., Musiał, E. (2019). Edukacja zdrowotna jako nieodłączny element kształcenia zintegrowanego. Teoretyczne założenia i ich praktyczne implikacje w edukacji zdrowotnej uczniów klasach 1–3 (na przykładzie działań w Szkole Podstawowej Nr 3 im. Mariusza Zaruskiego we Wrocławiu). *Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna*, 1(13), 61–72.
- Charońska, E. (1997). *Zarys wybranych problemów edukacji zdrowotnej*. Warszawa: Centrum Edukacji Medycznej.
- Edukacja zdrowotna* (2013). Ministerstwo Edukacji Narodowej. Pobrano 26 kwietnia 2018 z <https://men.gov.pl/zwiekszenie-szans/promocja-zdrowia/edukacja-zdrowotna>
- Fundacja WOŚP – Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy (bdw.). *Uczymy ratować*. Pobrano 26 kwietnia 2019 z <https://www.wosp.org.pl/uczymy-ratowac>
- Karta Ottawska Promocji Zdrowia/The Ottawa Charter for Health Promotion*. Pobrano 21 kwietnia 2020 z <http://www.who.int/healthpromotion/conferences/previous/ottawa/en/index4.html>
- Konwencja o Prawach Dziecka z dnia 20 listopada 1989 roku*. Pobrano 21 kwietnia 2020 z https://www.unicef.org/magic/resources/CRC_polish_language_version.pdf
- Krakowskie Pogotowie Ratunkowe (bdw.). *Szkoła Ratownictwa Medycznego*. Pobrano 26 kwietnia 2019 z <http://kpr.med.pl/szkola-ratownictwa-medycznego/o-szkole/>
- Lizak, D. (2014). Szkoła jako środowisko wspierające kształtowanie prozdrowotnych postaw – kontekst pedagogiczno-zdrowotny. *Polski Przegląd Nauk o Zdrowiu*, 1(38), 69–74.
- Muchacka, B. (2000). *Stymulowanie aktywności poznawczej dzieci w przedszkolu*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Podstawa programowa dla wychowania przedszkolnego i kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej z komentarzem. Wychowanie przedszkolne i edukacja wczesnoszkolna* (2017). Dobra Szkoła, MEN, ORE. Pobrano 26 kwietnia 2019 z <https://www.ore.edu.pl/wp-content/uploads/2017/05/wychowanie-przedszkolne-i-edukacja-wczesnoszkolna.-pp-z-komentarzem.pdf>
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 26 sierpnia 2009 r. w sprawie przygotowania nauczycieli do prowadzenia zajęć edukacyjnych w zakresie udzielania pierwszej pomocy*, Dz. U. 2009, Nr 139,

- poz. 1132, art. 1. Pobrano 26 kwietnia 2019 z <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20091391132>
- Stebelski, M. (2000). „*Mały ratowniczek*” *podręcznik pierwszej pomocy do klas I–III szkół podstawowych*. Warszawa: Dom Wydawniczy „Elipsa”.
- Stebelski, M. (bdw.) *Pierwsza pomoc. Mały ratownik*. Pobrano 26 kwietnia 2019 z <http://sprychnowy.szkolnastrona.pl/index.php?c=getfile&id=21>
- Szkolak-Stępień, A. (2017). Przedszkolak bezpieczny na wakacjach. *Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna*, (9), 241–247.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny*, Dz. U. 1997, Nr 88, poz. 553, art. 162. Pobrano 15 kwietnia 2022 z <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970880553>
- Ustawa z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym*, Dz. U. 2006, Nr 191, poz. 1410., art. 3, ust. 7. Pobrano 26 kwietnia 2019 z <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20061911410>
- Woynarowska, B. (2008). *Edukacja zdrowotna. Podręcznik akademicki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wytyczne resuscytacji 2021*, Europejska Rada Resuscytacji, Polska Rada Resuscytacji. Pobrano 4 stycznia 2023 z https://www.prc.krakow.pl/wytyczne_2021.html
- Ziarko, A. (2016). „Dziecko ratownikiem”: Nauczanie pierwszej pomocy w grupie dzieci (5–7 lat). W: *Gumanitarnij korpus. Zbirknik naukovh statej z zktual'nih problem filosofii, kul'turologii, psihologii, pedagogiki ta istopii*, 6, s. 92–100.